

De garderobe van de arts

Beelden van artsen in fictie

Arko Oderwald

You'll find there's so much tragedy in a doctor's life, my boy, that he would not be able to stand it if it were not for the strain of comedy which comes every now and then to leaven it.

Arthur Conan Doyle

Als een ziekte zich als een vreemdeling in ons nestelt dan willen wij weten wat hij in zijn schild voert.

"De consulterend arts, voor de vraag gesteld, als een aanbeden minnares, antwoordt met plechtige verzekeringen, de ene dag geloofd, de andere dag betwijfeld. Overigens, veel-
eer dan die van de maîtresse, speelt de arts de rol van de ondervraagde bedienden. Zij zijn maar derden. Die wij bidden en smeken, die wij van een beginnende ontrouw ver-
denken, dat is het leven zelf, en hoewel we voelen dat die vriendin dezelfde niet meer is, geloven wij nog in haar, blijven in ieder geval in twijfel verkeren tot op de dag dat ze ons ten slotte heeft verlaten."

Het beeld van de arts als maîtresse, zoals hier in *De kant van Guermantes II* van Marcel Proust, is één van de ontelbare beelden die in fictie van dokters zijn geschetst. Toen wij aan dit boek begonnen wisten we dat de lijst met beelden die mogelijk aan de orde konden komen, gekoppeld aan literaire werken, films of televisieproducties waarvan wij vonden dat ze aandacht verdienden, vrijwel on-
eindig was. Er was een wat ouder voorbeeld, het boek *The physician in literature*, dat geredigeerd is door Norman Cousins. Dit boek bevat excerpten uit de roman-
literatuur met dokters in de hoofdrol. De tamelijk willekeurige indeling van het boek van Cousins is echter tekenend voor het veelomvattende en slecht te orde-
nen thema dat hij wil bespreken. Onderwerpen als wetenschappelijk onderzoek, de rol van de arts in het algemeen, goden en demonen, kwakzalvers en clowns, sterven, waanzin en dokters en studenten geven niet bepaald een beeld van een logische ordening. Ook een recenter voorbeeld, *The doctor in Literature, satis-
faction or resentment?* van Salomon Posen uit 2005, wordt gekenmerkt door een vrij willekeurige ordening. In dit boek zijn ongeveer 1500 citaten uit ongeveer 600 werken opgenomen, hetgeen een ware schatkamer aan verschillende inzichten oplevert.

Omdat compleetheid dus bij voorbaat onmogelijk is, hebben we vooraf een keus gemaakt en wilden we in dit boek vooral de aandacht richten op de volgende beelden van de arts in fictie.

De belangrijke of onbelangrijke dokter

Dokters hebben lang tot de notabelen gehoord met bijbehorend gewichtig gedrag dat meer aan hun sociale status dan aan hun capaciteiten wordt ontleend. Als voorbeeld kan hierbij gedacht worden aan de gewichtige dokter aan het sterfbed van de grootmoeder van Proust en de dokter uit *Publieke werken* van Thomas Roosenboom. Er zijn echter ook dokters die genoeg nemen met een marginale

positie en op geen enkele wijze uitdrukking geven aan hun hoge maatschappelijke positie. Dat is bijvoorbeeld het geval met de dokter in *Madame Bovary* van Flaubert en de plattelandsdokter in het algemeen.

Deze beelden zijn gekoppeld aan de maatschappelijke positie van dokters en zijn ook geschikt om historische veranderingen te schetsen.

De warme of koude dokter.

Er zijn dokters die warme gevoelens koesteren voor hun patiënten. Deze dokter zou het liefst het leed van zijn patiënten op zijn eigen schouders willen nemen. Zie bijvoorbeeld de (oude) dokter in *Ons mankeert niets* van Willem Jan Otten. Maar deze warme dokter loopt het gevaar een grens te overschrijden: van interesse naar bemoeizucht en zelfs te warme intieme gevoelens. In het boek van Willem Jan Otten wordt de opvolger van de warme dokter overigens als een koude dokter beschreven, waarmee niet gezegd is dat hij niet geraakt wordt door zijn patiënten.

Maar er zijn ook dokters die helemaal niet geraakt worden door het leed van hun patiënten, zoals bijvoorbeeld dokter Rönne van Gottfried Benn in zijn verhaal *Gehirne* uit 1916. Deze arts gaat uiteindelijk twifelen of hij wel arts wil zijn.

De cynische of de humane dokter

Patiënten zijn niet altijd even leuk, zeker niet als je ze verdenkt omwille van andere motieven dan ziekte, bescherming bij een dokter te zoeken. De dokter van Céline in *Dood op krediet* is zo'n dokter. Andere dokters blijven geboeid door alles wat hun patiënten maar beweegt. Dat geldt voor dokter Koffler van Heinar Kipphardt in *März*, maar ook voor Bruno Sachs, de dokter van Martin Winckler in *De ziekte van Sachs*, en voor dokter Anton van Bert Keizer in *Het refrein is Hein*. Er zijn daarnaast dokters die niet cynisch over patiënten zijn, maar wel over de pretenties van de geneeskunde. Geneeskunde pretendeert veel. Soms terecht, soms ten onrechte. Er is altijd weer hoop te creëren met nog meer diagnostiek, nog meer therapie, terwijl eerlijkheid over de hopeloosheid wellicht beter is. The fat man in *The house of God* van Samuel Shem is zo'n dokter.

De dokter die door je heen kijkt

Dokters hebben soms, door goed kijken of luisteren, maar een minuut nodig om te weten wat er met je aan de hand is. Het lijkt wel of ze door je heen kijken. Zij vertegenwoordigen het magische van de geneeskunde, de vaardigheid om uit een druppel een oceaan te deduceren. Twee van deze dokters zijn geportretteerd in *De Toverberg* van Thomas Mann. Zij vertegenwoordigen het dualistische denken in de geneeskunde: de ene dokter kijkt door je lichaam heen, de andere door je ziel. Het fictionele oertype van deze dokter is wel door een dokter geschapen, maar zelf geen dokter: Sherlock Holmes. In dit beeld wordt vooral de macht van de dokter, maar tegelijkertijd de verwachtingen die wij koesteren, samengebond.

De onechte dokter

Af en toe staan er berichtjes in de krant dat er iemand betrapt is die zich voor dokter uitgaf, maar die geen dokter was. In het verhaal *The imposter* van Richard Selzer wordt zo'n dokter geportretteerd, maar ook de apothekers bij Flaubert en Roosenboom scoren hoog als (bijna) bedriegers. Dit beeld van de dokter laat zien dat het dokter-zijn, los van de inhoud van het vak, ook door een bepaald gedrag wordt gekenmerkt.

Uit deze door ons gekozen beelden valt al op te maken dat wij tegelijkertijd meerdere kanten van het dokter-zijn willen laten zien.

Toen de inhoud van de meeste bijdragen duidelijk werd, bleek dat niet alle beelden even vaak werden besproken. Opmerkelijk veel bijdragen snijden het thema van de grensoverschrijdende dokter aan. Christel Grimbergen bespreekt de persoon van Hannibal Lecter, de serie moordende psychiater, gevolgd door Henk Maassen die de twee broers (en dokters) uit de film *Dead ringers* bespreekt. Grensoverschrijdingen naar politieke macht worden beschreven door Willem van Tilburg in zijn bespreking van *De lijfarts* van Enquist. Joost Zaat bespreekt *dr. Glas*, een ander dokter met een moord op zijn geweten. Verregaande wetenschappelijke en politieke macht wordt aan de orde gesteld door Jan Pols, naar aanleiding van het verhaal *De psychiater* van Machado de Assis. De bespreking van Jacobien Erbrink van twee romans van Irvin Yalom, waarin een iets mildere, maar toch pregnante vorm van grensoverschrijding wordt aangesneden, besluit de expliciete essays over grensoverschrijding.

Maar dan hebben we nog niet gesproken over het cliché van de koele dokter, dat wordt beschreven door Sofie Vandamme en de beschrijving van de veroordelende, minachtende dokter, zoals die uit het essay van Koos Neuvel over Céline en Dalrymple naar voren komt. Ook de afwezige dokters zoals die door Thomas Bernhard worden ervaren en door Ad Kaptein en Arko Oderwald worden beschreven sluiten hierbij aan. Tot slot staat in deze rij de belachelijke dokter van Molière, actueel neergezet door Frits Milders.

Dat deze min of meer grensoverschrijdende kant van het dokter-zijn zoveel aan de orde is gesteld, komt voort uit het feit dat er veel grenzen zijn in de medische beroepsuitoefening die overschreden kunnen worden. Die grenzen worden ook daadwerkelijk regelmatig overschreden. Grenzen oefenen duidelijk een aantrekkingskracht uit op dokters, al was het maar om er als dokter over te kunnen schrijven. Datzelfde geldt wellicht ook voor romanschrijvers, het lijkt in ieder geval een tamelijk constante factor te zijn in werken van fictie. Als voorbeeld kan hier de studie *De dokter in de oude Nederlandsche tooneelliteratuur* van J.B.F. van Gils uit 1917 gelden. De auteur, een arts, beschrijft hoe de dokter wordt geportretteerd in de toneelstukken van voor 1750. De auteur lijkt een beetje onthutst als in het begin reeds blijkt dat we

In de 17^e eeuw den medicus bijna uitsluitend ontmoeten als bonvivant, drinkebroer, overspeler, koppelaar, ja zelfs als duivel.

Aan het eind van de studie komt hij hier op terug:

Uit de aard der tooneelspelen die onze studie betrof, hebben we in hoofdzaak het medische beroep onder eene komische belichting gezien. Wij hebben dikwijls moeten lachen, zij het dan ook soms als een boer die kiespijn heeft. Waar de ernst tot ons kwam, ging deze nog schuil achter het mom der kluchtigheid. De eigenlijke tragiek van het doktersleven troffen wij zelden aan.

Ondanks de constatering dat de grens, de overschrijding en de uitzondering veel besproken worden, komt de goede en humane dokter natuurlijk ook in dit boek ter sprake. Dat geldt in het bijzonder voor de bijdragen van Henriëtte van der Horst over *De goede dokter* van Damon Galgut, van Samuel Shem over een verhaal van Garcia Márquez en van Arko Oderwald over een holografische dokter in *Star Trek Voyager*. Maar dit beeld van de goede en humane dokter is niet zonder vragen. Die vragen worden in een viertal essays op verschillende manieren nader onderzocht. Richard Selzer verdedigt waarom hij als chirurg een boek schrijft,

Wouter van Ewijk laat zien hoe naar de goede dokter gezocht wordt in *Strikt* van Minke Douwes, Capi Wever onderzoekt bij Samuel Shem en Tsjechov welke beelden bij artsen wel en niet populair zijn en Désanne van Brederode vraagt zich naar aanleiding van Graham Green's *A burnt out case* af wat de humaniteit is van een afstandelijke houding van de dokter. Het resultaat daarvan is een verrassend betoog, dat in zekere zin weer aansluit bij het betoog van Sofie Vandamme.

Als slot van dit deel van het boek neemt Bert Keizer ons aan de hand van Beets mee naar de geneugten van een plattelandspraktijk.

De meeste bijdragen hebben literaire fictie als bron. Als er meer bijdragen waren gebaseerd op als realistisch bedoelde medische televisieseries (zoals bijvoorbeeld dr. Kildare, Medisch Centrum West, St. Elsewhere, ER of Grey's Anatomy) dan waren de besproken beelden waarschijnlijk minder complex geweest dan nu. Vaak komen er in dergelijke series goedwillende en idealistische dokters voor, maar dan wel vaak samen met corrupte en niets ontziende dokters. Goed en fout wordt in dergelijke series vaak gepersonifieerd door verschillende personen. Maar, zoals Dennis Potter, de schrijver van onder andere *The singing Detective*, zo treffend in een interview heeft gezegd: het is niet zo boeiend om een engel goede daden te laten verrichten, dus laat ik dat door de duivel doen. Hij zegt dit naar aanleiding van zijn televisiespel *Brimstone and Treacle* uit 1982. Daarin wordt een gehandicapt meisje, die door ernstige onoplettendheid van haar vader (deze maakte een slippertje met zijn secretaresse) als jong kind een ongeluk heeft gehad, uit haar isolement gehaald door een man die duivelse trekjes heeft. Hierdoor wordt het nalatige gedrag van haar 'goede' vader veel meer benadrukt wordt dan als de man een engel was geweest. Dit weerspiegelt eigenlijk veel meer de werkelijkheid en de tragedie van de dokter, waarover Van Gils reeds sprak in 1917.

De verbeeldingskracht van fictie impliceert daarom dat dokters vaak van meerdere zijden simultaan worden geportretteerd, en dat die beelden tot in het absurdistische worden doorgetrokken. Goed en kwaad staan niet tegenover elkaar, maar hebben elkaar nodig en ontspringen aan elkaar, zoals zo mooi in onderstaand gedicht van Anne Sexton wordt beschreven.

They work with herbs
and penicillin
They work with gentleness
and the scalpel.
They dig out the cancer,
close an incision
and say a prayer
to the poverty of the skin.
They are not Gods
though they would like to be;
they are only a human
trying to fix up a human.
Many humans die.

They die like the tender,
palpitating berries
in November.
But all along the doctors remember:

First do no harm.
They would kiss if it would heal.
It would not heal.

If the doctors cure
then the sun sees it.
If the doctors kill
then the earth hides it.
The doctors should fear arrogance
more than cardiac arrest.
If they are too proud,
and some are,
then they leave home on horseback
but God returns them on foot.

Toen de inhoud van de essays zich in boven geschetste zin aftekende, was het geen grote stap om in de Nederlandse literatuur te zoeken naar fragmenten waarin dokters enigszins absurdistisch en grensoverschrijdend worden beschreven.

Tenslotte geeft Ignace Schretlen in het intermezzo nog een indruk uit het artsenbestaan, zoals dat door hem ervaren is. Aan zijn essay hebben wij de titel van dit boek ontleend, ook al zien wij de betekenis van de garderobe veel symbolischer dan in zijn bijdrage. De beelden van de dokter in fictie vormen als het ware een garderobe van totaal verschillende, maar bij elkaar passende kleren. Die beelden functioneren ook als kleren: ze tonen én verbergen, zijn opsmuk én noodzakelijk, zijn modegevoelig én tijdloos, zoveel is na lezing van dit boek wel duidelijk.

Literatuur

Cousins, Norman. *The physician in literature*. London: Saunders, 1982

Gils, J.B.F. van. *De dokter in de oude Nederlandsche tooneelliteratuur*. Haarlem: Erven Bohn, 1917.

Proust, Marcel. *Op zoek naar de verloren tijd. De kant van Guermantes II*. Amsterdam: De Bezige Bij, 1983

Sexton, Anne. *The complete poems*. New York: Mariner Books, 1999.

Posen, Salomon. *The doctor in Literature, satisfaction or resentment?* Oxford: Radcliffe publishing, 2005